

מפי כהן

שיעורו השבועי של

מו"ר הרב שמעון כהן שליט"א

פרקי תפילה

זמן 'תורה' וזמן 'תפילה'

ראשי פרקים:

זמן תפילה לחוד, וזמן תורה לחוד ◊ חיי עולם וחיי שעה ◊ תורה ותפילה – ידיעה והפנמה ◊ חנה מדברת על ליבה ◊ הצדיק שולט על כוחות נפשו ◊ מסיר אנו משמוע תורה ◊ המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ◊ גם תפילה צריכה הכוונה ◊ האם להתנענע בתפילה?

אחד מצווה לדאוג לפרנסתו. **ב"נפש החיים"**³ מבואר, ש'הרבה עשו כרשב"י ולכן לא עלתה בידם, אבל אם מעט אנשים היו נוהגים כרשב"י, היה עולה בידם.

דרכו של רשב"י מתאימה ליחידים. העולם זקוק לאותם יחידים סגולה שכל עולם המחשבה שלהם עסוק באידיאל הגדול ואין להם שום שייכות ואחיזה בעולם הזה, על כל מורכבותו וסיבוכיו.

תורה ותפילה – ידיעה והפנמה

כדי להבין את היחס הראוי בין 'תפילה' ל'תורה', עלינו להעמיק יותר בהבנת שני המושגים. לשם כך נראה את דברי **מון הרב קוק** בספרו **"עין איה"**⁴, וכה דבריו:

"התורה תיתן לאדם מדעים חדשים בכל עת, הנובעים ממקור האמת שהיא חיי עולם, כי כן האמתיות מתקיימות לעד.

אמנם התפילה אינה בנויה על יסוד הודעת ידיעות חדשות להעשיר את שכל האדם באמתות, כי אם תעסוק בחלק מהידיעות הידועות מכבר להשתמש בהן על פי כח הרגש רק כדי להעמיק את הרושם של הידיעות המוסריות על כוחות הנפש. על כן אין לתפילה ענין עם משפט האמת מצד עצמה, כי אם כפי אותו הכוח שירגיש יותר הרגש האנושי את הרושם של האמתיות שהן כבר צפויות וגלויות בשכל איך יתפעל מהן ברגש נפשי".

התורה היא כמעין המתגבר. בכל לימוד אנו מתעלים ומתרוממים, מרחיבים ומעמיקים את ידיעותינו. התורה מחברת אותנו ל'חיי עולם', חיי נצח, ומפגישה אותנו עם השורש והיסוד לכל הבריאה כולה, "כד ברא קודשא בריך הוא עלמא, אסתכל בה באורייתא וברא עלמא, ובאורייתא אתברי עלמא"⁵, הקדוש ברוך הוא הסתכל בתורה וברא את העולם.

זמן תפילה לחוד, וזמן תורה לחוד

שתי תנועות הן בנפש האדם - ה'תורה' וה'תפילה'. הגמרא **בשבת**¹ מספרת, שכשראה רבא את רב המנוא מאריך בתפילתו, אמר:

"מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה!".

והגמרא ממשיכה ומבארת:

"והוא סבר: זמן תפילה לחוד, וזמן תורה לחוד".

התורה מביאה את האדם לחיי עולם הבא שהם נצחיים, ואילו התפילה היא צורך של 'חיי שעה', כגון רפואה ושלוש ומזונות. לכן אנו נדרשים לייחד זמן לתפילה וזמן ללימוד תורה, ואין לקצר מהזמן הראוי לתפילה בשביל תלמוד תורה.

חיי עולם וחיי שעה

הביטוי "מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה" מופיע בסוגיה נוספת, וכך אומרת הגמרא **בברכות**²:

"תנו רבנן: 'זאספת דגנך', מה תלמוד לומר - לפי שנאמר: 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיך', יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר: 'זאספת דגנך' - הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל.

רבי שמעון בן יוחי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה?

אלא: בזמן שישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר: 'ועמדו זרים ורעו צאנכם' וגו'. ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר: 'זאספת דגנך'".

לפי רשב"י, כשאדם עושה רצון ה' באמת, משמים דואגים לפרנסתו, ואם איננו עושה את רצון ה', עליו לדאוג בעצמו לפרנסתו. ולפי רבי ישמעאל, יש לנהוג מנהג דרך ארץ, ולכן כל

³ נפש החיים שער א, פרק ח.

⁴ עין איה ברכות ח"א אות ו.

⁵ זוהר ח"ב קסא ע"א.

¹ שבת י ע"א.

² ברכות לה ע"ב.

"כן הוא גם כן בענין התורה והתפילה, השפיטה השכלית לא תוכל כל כך לתן גבולות כמה צריך האדם להיות מתפרנס פרנסתו הרוחנית מעמקי התורה ותנובת השכל, וכמה הוא צריך לצרף עמו תבלין של הרגש. על כן גם בזה הנטייה הפנימית תנחה את הישר שבאדם בדרך ישרה, לזאת בהיותו לפי מצב נפשו נוטה לחמדת עסק התורה הוא זמן תורה, והוא העיקרי שבהשלמת האדם הפרטי והכלל כולו. אמנם בהיותו מרגיש בעצמו בזמן מן הזמנים שהוא נוטה לחפץ הגעגועים ההרגשיים להרחבת התפילה ושפיכת נפשו לפני ה' על פי מידת ההרגש, הוא אות שלפי מצב נפשו, אותה התכונה נחוצה לו אז יותר מהשלמה אחרת, אף על פי שהיא רמה ממנה במעלה. 'זמן תורה לחוד וזמן תפילה לחוד', אלא שהזמנים הקבועים נקבעו על פי מידת הכלל, שראוי להיות נוטה בהם לתפילה".

הרגש הוא ה'תבלין' של האדם, הוא נותן טעם לחיים. אם האדם היה כולו שכלי, החיים שלו היו יבשים. בזכות הרגש אנו מסוגלים להתרשם, לשמוח, לצחוק, או להיפך, להצטער ולבכות. הרגש איננו עיקר החיים, אבל הוא נותן לנו להרגיש את החיים. כשם שאדם לא מעלה על דעתו לאכול תבלינים ללא מאכל, כך לא יעלה על הדעת עולם שכולו רגש. התבלין נותן טעם כשהוא נתון בתוך מאכל, וכן הרגש מקבל משמעות בעלת ערך רק כשהוא בא על גבי השכל.

בדומה לזה התפילה היא התבלין של התורה. התורה היא העיקר והתפילה מאפשרת לנו להרגיש את הקשר שבינינו לבין ריבוננו של עולם.

חז"ל קבעו זמני תפילה, וכל אדם רשאי להאריך ולקצר לפי נטיית ליבו. התורה והתפילה הן שני כוחות בנפש, התורה מחדשת ויוצרת מציאות, ואחריה באה התפילה ומסייעת לנו להפנים את תלמודנו.

מעלת התפילה ואיכותה תלויה במקום הרוחני שבו נמצא האדם. אדם שהוא ספוג בתורה ויראת שמים, מעלת תפילתו גדולה יותר.

חנה מדברת על ליבה

הזכרנו את רב המנונא שהיה מאריך בתפילתו. הגמרא בברכות⁹ מביאה בשמו מימרא הנוגעת לכוונה הנדרשת בתפילה, וזו לשון הגמרא:

"אמר רב המנונא: ...זחנה היא מדברת על לבה' - מכאן למתפלל צריך שיכוין ליבו".

נאמר 'מדברת' ולא מתפללת, וכן נאמר 'על לבה' ולא 'אל ה', ומכאן לומדים חז"ל שאדם צריך לכוון ליבו בתפילה. מן הרב קוק בפירושו לסידור¹⁰ מבאר:

"הדיבור מיוחס לשכל, ובתפילה צריך שלבד עצם הכוונה השכלית שבה, יתעורר ההרגש שבלב, ואמנם התעוררות ההרגש גם כן צריכה להיות מכוונת על פי פעולת השכל. על כן אמר, שהיא 'מדברת', בשכלה, שהוא עיקר כח הדיבור, 'על לבה', להפעיל את רגשותיה שבלב. מכאן למתפלל שצריך שיכוין את ליבו. הכיוון הוא מיוחד אל השכל, שעל ידו בא דיוק הכוונה לתכליתה, ובהיותו פועל על ההרגש הוא מדויק בלשון 'שיכוין את

כשאדם מישראל עוסק בתורה, הוא עסוק בהכרות השכליות הגבוהות ביותר. התפילה לעומת זאת שייכת לרגש הלב, "איזו היא עבודה שהיא בלב - הוי אומר זו תפילה"⁶.

התפילה איננה שייכת ל'ידיעה' של האדם, אלא להפנמה. הלומד רוכש ידיעות שכליות, הוא מעבד את הנתונים, והופך אותם להיות עצם מעצמו.

"ולפעמים דווקא הציור הבלתי מזוכך כל כך ילהיב את הרגש מפני שהוא יליד החומר, על כן הותרו בתפילה תארים לשם יתרוך לפי הכרת רושם הרגש. והנה השכל אינו צריך מצד עצמו להשתדלות הזאת של העמקת הרושם, שמצד עצמו ומצבו הנצחי די לו בהרחבת הדעת עצמה.

אמנם מצד כבודת כלי הגוף המכבידים על תעופת השכל, צריך סיוע מהעמקת הרושם.

אם כן התפילה, תכנה הוא לא מצד אמתת השכל הנצחי עצמו שהוא 'חיי עולם', כי אם מצד מקרי הגוף ומשיגיו, שהם 'חיי שעה', אם כן לא יתכן לעזוב חיי עולם מצד חיי שעה.

אמנם הוא סבר 'זמן תורה לחוד וזמן תפילה לחוד', כאשר בכלל פרטי עניני תורה יש כלל מונח: 'לעולם ילמד אדם ממה שלבו חפץ', כי הנטייה הפנימית תנחה את האדם בדרך המישרים, וכיון שנטייתו לזה החלק נמשכת, היא אות שאותו החלק יהיה נאות יותר להיות לו לעזר רוחני לפי מצב נפשו".

בנוסח התפילה אנו משתמשים בתארים אלקיים שונים, "האל הגדול הגיבור והנורא אל עליון גומל חסדים טובים וקונה הכל וזוכר חסדי אבות מביא גואל לבני בניהם...". אין לנו תפיסה במושגים האלקיים, ובכל זאת אנו משתמשים בכינויים שונים כדי להרגיש את קרבתנו לריבוננו של עולם.

איננו רשאים ואיננו יכולים להכניס את האלקות ח"ו לתוך תבניות. השמות האלקיים לא נועדו לצמצם ח"ו בכהוא זה את האלקות לגדרים האנושיים, אלא רק לסבר את האוזן האנושית ולתת לה מושג בגדרי ההנהגה האלקית כדי לקרב את האדם לאלקיו.

במקום אחר במסכת ברכות⁷ אומרת הגמרא:

"ההוא דנחית קמיה דרבי חנינא, אמר: האל הגדול הגבור והנורא והאדיר והעוזו והיראוי, החזק והאמיץ והודאי והנכבד.

המתין לו עד דסיים, כי סיים אמר ליה: סיימתינהו לכולהו שבחי דמרך? למה לי כולי האי? אנן הני תלת דאמרינן - אי לאו דאמרינהו משה רבינו באורייתא, ואתו אנשי כנסת הגדולה ותקנינהו בתפילה - לא הוין יכולין למימר להו, ואת אמרת כולי האי ואזלת!".

משה רבנו קבע לדורות עולם מהן מילות השבח שאנו רשאים לכנות בהן את הבורא. לולא משה רבנו בפרשת ואתחנן, שאמר "הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבֹּר הַנּוֹרָא"⁸, היה אסור לנו לומר זאת, כי היה בכך משום צמצום האלקות ח"ו.

הכינויים האלקיים נועדו כדי לקרב את האדם אל בוראו, וזה גם עניינה של התפילה. התפילה מחברת אותנו אל הנצח, ומאפשרת לנו לחוש עד כמה אנו קרובים לה'.

⁶ תענית ב ע"א.

⁷ ברכות לג ע"ב.

⁸ דברים י, יז.

⁹ ברכות לא ע"א.

¹⁰ עולת ראה ח"א עמ' רסג.

רבי ירמיה היה יושב לפני רב זירא ועוסק בתורה עד שנתאחר היום והגיע זמן תפילה. רבי ירמיה הזדרז להפסיק את הלימוד ולהתכונן לתפילה על אף שהיתה עוד שהות עד סוף זמן תפילה¹⁶. ראה רבי זירא ואמר: "מסיר אָזְנוּ מִשְׁמַע תּוֹרָה גַם תְּפִלָּתוֹ תּוֹעֵבָה"¹⁷! מי ש'תורתו אמנותו' ומפסיק את קול התורה על אף שיש עוד שהות עד סוף זמן תפילה, גם התפילה שלו 'תועבה'.

המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו

המשנה באבות¹⁸ אומרת: "המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר: 'מה נאה אילן זה ומה נאה ניר זה', מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו".

אדם שמנצל את הדרך ללימוד תורה ומסיח לרגע את דעתו ומתפעל מנפלאות הבריאה, הוא 'כאילו מתחייב בנפשו'. איננו רשאים לעזוב 'חיי עולם' ולעסוק ב'חיי שעה'. **ב'אורות התורה'**¹⁹ מבאר מרן הרב קוק את דברי המשנה, וזו לשונו:

"אף על פי שכל העולם כולו, וכל המחשבות וההרגשות כולן, מלאים הם אור ה' וקודש של החיים העליונים, אצל ישרי לב המתענגים על נועם ה' ומבקרים בהיכלו תמיד, מכל מקום מעין האורה היסודית הרי הוא גנוז בתורה..."

סוף כל סוף מכל העולם אור חיים זורח הוא, אבל מן התורה שופע אור חיים דחיים, ואין עוזבים קדושה חמורה מקורית ותופסים במקומה קדושה קלה מעותקת".

גם תפילה צריכה הכוונה

מעין זה אנו אומרים גם כלפי מי ש'תורתו אמנותו' ומפסיק תלמודו לתפילה בזמן שיש עוד שהות עד סוף זמן תפילה. וכך מבאר מרן הרב קוק בספרו "עין איה"²⁰:

"האדם הוא פונה מטבע נפשו אל רגשי קודש, שלהשקטים ולהשלימם, להוציאם מן הכח אל הפועל מעמקי נפשו החוצה, דרושה לו התפילה. אמנם יוכל האדם בזה לטעות בדבר אחד כללי, שהרי כשם שיש לו נטיות רוחניות מצד טבע נפשו המשכלת, כן יש לו גם כן המון רגשות שונים לכמה חפצים ורצונות חומריים. והנה זה ישכיל כל אדם, שהרחבת הרגשות הסוערים בלבב האדם אל הענינים החומריים וכל השייך להם, אין טוב לאדם כי אם כשיהיו מודרכים על פי משפט דעת התורה, הנותנת צדק בכל ארחותיה ומדרכת את האדם בדרך טובה וישרה.

אמנם בהעזב נפש האדם לשאיפותיה הטבעיות החומריות וכל התלוי בהן בלא מסורת התורה, הלא יפול בנופלים וידרך דרך אבדון ומוות.

אמנם בנוגע לשאיפות הרוחניות, שכללן הוא אהבת ה' וההתענג על טובו והוד כבודו, והמון הסעיפים המסתעפים ממעמקי אלה ההרגשות, יוכל האדם לחשוב שבנוגע לאלה הנטיות אין האדם

לבו', ולא סתם 'שצריך כונה' או 'שיתכוין', שלא היינו למדים עוד בזה את חיבור השכל עם ההרגש ופעולתו עליו, עד שלמדנו הלכתא גברתא דא מקרא ד'חנה מדברת על לבה'".

ה'דיבור' שייך לצד השכלי של האדם, לפני שאדם מוציא מילה מפיו הוא חושב מה הוא רוצה לבטא. לכן הציווי על תלמוד תורה נאמר בלשון 'דיבור', "וְדַבַּרְתָּ בָּם"¹¹. ולמעשה התכונה שמבדילה בין מדרגת האדם למדרגת בעלי החיים היא הדיבור, "וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה"¹² - "והות באדם לרוח ממללא"¹³. **ורש"י** שם מבאר: "שנתוסף בו דעה ודיבור". הדיבור הוא הכוח המייחד את האדם, וכשאדם נושא תפילה, עליו להשתמש מלבד השכל גם בלב, עליו לכוון ליבו בתפילה.

חנה 'מדברת על ליבה', היא משתמשת בשכל וברגש כאחד, ב'דיבור' ובלב', ובכך היא מבקשת לקחת את השגותיה הרוחניות ולהפוך אותן לשיחת הלב.

כשאדם 'מכוון לדעת גדולים', משמעות הדבר איננה נוגעת לחלק הרגש של האדם אלא לכך שהוא מכוון אל המטרה באופן מדויק.

כשאדם לומד סוגיה עיונית, תחילה הוא מעלה סברות לכאן ולכאן, ואחר כך הוא מצמצם ומדייק עד שהוא מגיע אל הסברה הנכונה.

הצדיק שולט על כוחות נפשו

כשהרגש איננו מכוון כראוי, הוא עלול לנטות מן הדרך ולהיגרר למקומות שאינם ראויים. **במדרש רבה**¹⁴ עומדים חז"ל על נקודת ההבדל שבין הצדיקים לרשעים, וזו לשונם:

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל לְבוֹ, הֲרִשְׁעִים הֵן בְּרִשׁוֹת לְבָן - 'אמר נבל בלבו' (תהלים יד, א), 'וַיֹּאמֶר עֲשׂו בְּלָבוֹ' (בראשית כז, כא), 'וַיֹּאמֶר יִרְבַּעַם בְּלָבוֹ' (מלכים א' יב, מו), 'וַיֹּאמֶר הַמֶּן בְּלָבוֹ' (אסתר ו, 1).

אבל הצדיקים לבן ברשותן - 'וחנה היא מדברת על לבה' (שמואל א' א, יג), 'וַיֹּאמֶר דּוֹד אֶל לְבוֹ' (שמואל א' כז, א), 'וַיִּשֶׁם דְּנִיאֵל עַל לְבוֹ' (דניאל א, ח)".

הצדיק שולט על כוחות נפשו ולא נותן לרגש להתפרץ, הוא מכוון את הרגש למקומות הנכונים ומשתמש בו במידה הראויה. ה'מידה' כשמה כן היא, לכל מידה ומידה יש סייג וגדר שכשעוברים אותו מגיעים לידי קלקול ונפילה.

מסיר אזנו משמוע תורה

הזכרנו את דברי הגמרא בשבת אודות רב המנונא שהיה מאריך בתפילתו. בהמשך הגמרא שם¹⁵ מסופר:

"רבי ירמיה הוה יתיב קמיה דרבי זירא, והווי עסקי בשמעתא. נגה לצלוויי, והוה קא מסרבה רבי ירמיה, קרי עליה רבי זירא: 'מסיר אזנו משמע תורה גם תפלתו תועבה'".

¹¹ דברים ו, ז.

¹² בראשית ב, ז.

¹³ תרגום אונקלוס שם.

¹⁴ בראשית רבה לד, י.

¹⁵ שבת י ע"א.

¹⁶ ראה תוספות שם י"א ע"א ד"ה כגון - בפירוש השני.

¹⁷ משלי כח, ט.

¹⁸ אבות פ"ג, מ"ז.

¹⁹ אורות התורה ח, ז.

²⁰ עין איה שבת ח"א פרק ראשון אות ז.

לפעמים מרוב רצון להביע את ההתרגשות הגדולה ואת קרבת ה' שהאדם חש בליבו, הוא מסוגל לפרוץ את כל חומות הדת וגדרי ההלכה. כשאין עוגן של תורה, אפילו אדם שכולו טוב וכולו שמחה ודבקות בהקב"ה, עלול ליפול במלכודת היצר.

האם להתנענע בתפילה?

בהלכות תפילה אנו מוצאים גדרים מפורטים כיצד יש להתפלל - מקום התפילה, ההכנות לתפילה, צורת העמידה וכו', "צריך שיכוף ראשו מעט, שיהיו עיניו למטה לארץ ויחשוב כאילו הוא עומד בבית המקדש, ובליבו יכוון למעלה לשמים... ועומד כעבד לפני רבו באימה ביראה ובפחד..."²¹.

קיים דיון בפוסקים, אם טוב להתנענע בתפילה או לא. הרמ"א²² כותב בהלכות ברכות:

"ונהגו המדקדקים להתנענע בשעה שקורין בתורה, דוגמת התורה שניתנה ברתת, וכן בשעה שמתפללים, על שם 'כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך'".

וב"מגן אברהם"²³ כתב:

"להתנענע - היינו בפסוקי דזמרה, אבל בתפילה אין להתנענע (הרמ"ע מפאנו בתשובה סימן קיג, ובספר עשרה מאמרות מאמר אם כל חי ח"א סימן לג) כתב, שקצת פרושים נהגו להתנענע בנחת בחתימות הברכות בלבד, לקיים 'פני שמי נחת הוא'. ובמהרי"ל כתוב, שהיה מתנענע בתפילה מלפניו לאחריו ומאחריו לפניו. עיין שם. ובדרכי משה כתב שהקנטי (פרשת יתרו) נתן טעם על דרך קבלה להתנענע בתפילה. וכן כתוב בזוהר. עכ"ל. ודעביד כמר עביד וכמר עביד, ובלבד שיכוון"²⁴.

עוצמת הרגש שמתגלה בתפילה איננה משוחררת, היא מדודה ושקולה ומבוססת על אדני התורה וגדרי ההלכה, ומתוך כך הרגש מתגלה בקדושה ובטהרה ומשלים ומעמיק את קומת התורה שנקנתה בעמל ויגיעה.

צריך לפלש להן נתיב לימודי... על כן בבא עת תפילה ראוי למהר לעזוב הלימוד התורי למען הקם עולה של תפילה".

הרגש פועל על נפש האדם מכיוונים שונים, מצד אחד הוא יכול להתמלא ברגשי קודש ומצד שני הוא יכול להתמלא בהרגשות נמוכות, גשמיות.

כשהרגשות שולטים באדם והאדם איננו שולט בהם, עלולה להיות מפלה גדולה. הרגשות זקוקים להכוונה של תורה. התורה ממתנת את כוחות הרגש ומדריכה את האדם באיזה אופן ובאיזו מידה לתת ביטוי לרגשותיו, באופן שיוסיפו קדושה על קדושתו ולא יגררו אותו חלילה לחטא ועוון.

"אמנם לא כן ילמדנו בזה החכם מכל אדם, שבאמת האדם צריך לתן לכל דבר משקל, ולא מבעי לשאיפותיו החומריות שמצדן לבהמה נדמה, שהוא צריך לסייג תורי להן להגבילן ולסדרן, כי אם גם לשאיפותיו הרמות, יסודי וענפי התפילה, גם להן צריך האדם להגבלה והערכה תורית לבל יעברו גבולות.

על כן אין ראוי לאדם למהר לעזוב תורה מפני התפילה, כדי שיחוק בלבבו שגם לצד המעלה שבו, לצד הרגש הקדוש והנשגב שהתפילה תוצאתו, צריך הוא לשאוב ממעיני התורה שיעוריו והגבולותיו, לדעת כל משפטו איך לישרו עם דרך החיים הטובים העולה למעלה למשכיל.

על כן 'מסיר אזנו משמוע תורה', לא זו שהמון רגשותיו החומריים יהפכו לתועבה באין מורה דרך ומנהיגם בנתיב חיים ואורה, כי אם גם תפילתו, אף על פי שהיא פונה למעלה, מכל מקום באין הדרכה אלקית שכלית המגבילתה, תוכל להיפך לרועץ וקלקול, ולא תתן את הפרי הטוב הרצוי, 'גם תפילתו תועבה'".

השוקע בעולמה של תפילה ועוזב את התורה, גם התפילה שלו היא תועבה, כי סופה להפיל אותו. כשהרגשות מתפרצים ללא הכוונה של תורה, אין מנוס מנפילה וקלקול.

ניתן היה לחשוב שרק הרגשות הקטנים של האדם צריכים הכוונה, ולא היא, גם הרגש העליון של האדם, רגש התפילה, זקוק להכוונה.

²¹ שולחן ערוך או"ח סימן צה, ב-ג.

²² רמ"א, שולחן ערוך או"ח סימן מח.

²³ מגן אברהם שם סק"ד.

²⁴ ראה משנה ברורה שם. ובסימן צה, סק"ז כתב בסתם בשם הפרי חדש והמגן גיבורים, שיש להתנענע בתפילה. ובספר שערי תפילה לרבי יעקב רקח עמ' טו הביא מקורות רבים המורים כי אין להתנענע בתפילה.